

Presentació. Una invitació a repensar la cultura contemporània de les illes Balears*

Mercè Picornell Belenguer
LiCETC. Universitat de les Illes Balears

Per a molts dels que ens dedicam a la recerca sobre cultura o literatura “de” o “des de” les Illes, parlar de cultura o literatura “de les illes Balears” resulta incòmode o, almenys, problemàtic per diversos motius. Comporta assumir la “balearitat” com una segmentació que indica una especificitat en l’evolució social o en la productivitat cultural? Implica que aquesta suposada “especificitat” marca una diferència respecte d’altres fronteres culturals on aparentment s’integra (posem per cas, la “catalana”, la “mediterrània” o l’“europea”) o que semblen no incloure-la (posem per cas, la “ibèrica”)? I, encara, fins a quin punt qualsevol resposta a aquestes preguntes pot ser la mateixa quan ens referim a cadascuna de les illes per separat? Treballar des del marc illenc ens obliga també a revisar l’operativitat d’algunes de les categories a l’ús en l’utilleria crítica de les ciències humanes i socials contemporànies. Les Illes són llocs amb fronteres físicament *líquides*, on els espais de contacte transcultural han estat determinats tant per les migracions com per les variacions en el mercat turístic, i on les dicotomies que lliguen identitat i territori — com ara nació/regió, urbà/rural, centre/perifèria, lloc/no-lloc o cultura/medi ambient— han estat objecte de múltiples tensions i redefinicions.

Algunes d’aquestes qüestions són les que centren els articles que reuneix aquest número del *Journal of Catalan Studies*. Hi trobareu

* Vull agrair als membres del grup de recerca [LiCETC](#) el seu consell en l’elaboració d’aquest monogràfic, així com també a tots els autors que hi participen, la seva amable col·laboració a l’hora d’atendre els meus nombrosos dubtes i les meves insistents sol·licituds en el procés d’edició del monogràfic. La tasca de coordinació d’aquest monogràfic es realitzà durant una estada de recerca en el marc d’una ajuda per a la mobilitat d’investigadors corresponent al programa “José Castillejo” del Ministeri d’Educació i Ciència (convocatòria 2009-2010). Cal, per això, fer extensiva aquesta nota d’agraïment al professor Dominic Keown, que em va acollir molt amablement al Fitzwilliam College i propicià que el projecte prengués forma.

aproximacions diverses a la cultura i la societat de les illes Balears elaborades amb la voluntat tant d'analitzar les especificitats dels desenvolupaments locals, com, sobretot, d'estudiar les fissures per on aquestes entren en contacte amb altres cultures o contribueixen a processos més generalitzats. En front de les anàlisis que han incidit en la condició perifèrica, en l'especificitat o en l'aïllament de les Balears, proposam en aquest monogràfic una mirada que fa atenció especialment als espais de confluència de la cultura i la societat illenques respecte de les dinàmiques globals que les afecten o en les quals participen. Un simple cop d'ull a l'índex pot fer veure la diversitat de temes, d'enfocaments i de disciplines del recull. Sobretot aquesta darrera diversitat, la disciplinària, ens sembla necessària per copsar adequadament el marc contemporani illenc. Des de la pluralitat d'enfocaments, el monogràfic permet fer lectures en diagonal a qui vulgui tenir en compte, per exemple, com la situació sociolingüística es reflecteix literàriament en la narrativa illenca contemporània; com els desenvolupaments polítics i medioambientals que s'analitzen amb profunditat en els articles que tanquen el monogràfic condicionen la construcció d'una determinada autoimatge o heteroimatge en l'art, en la literatura o en la cultura popular; o, més concretament, com l'evolució de la memòria de la Guerra Civil a la qual han contribuït la investigació i la divulgació historiogràfiques podria posar-se en relació amb algunes representacions cinematogràfiques actuals.

La distribució en tres blocs de l'índex, doncs, té únicament la funció d'orientar el lector en els tres àmbits temàtics que es poden distingir més clarament. En el primer bloc, el més extens, titulat "Autoimatges i heteroimatges de les Illes en la ficció", hi reunim estudis sobre la representació en la ficció de la societat i la cultura de les Balears. La construcció d'una imatge de l'illenc centra els estudis d'Alejandro Casadesús, que analitza la presència d'un estereotip de mallorquí en la novel·la policíaca, i també de Xavier Barceló, que s'ocupa de la construcció d'una imatge crítica associada als ciutadans illencs en la narrativa recent. També a partir de textos narratius, l'article de Pilar Arnau proposa una reflexió sobre la plasmació literària del multilingüisme que, sobretot des de l'arribada del turisme, és ben present a les Illes, en una literatura com la catalana, on el vincle llengua-origen-identitat s'ha percebut com inqüestionable. En aquest

mateix bloc, l'article de Sebastià Perelló proposa una l'anàlisi de les representacions de la insularitat en l'obra d'alguns autors illencs, que inclou alhora una càrrega de fons sobre les derivacions crítiques del mateix concepte d'insularitat i dels tòpics que, de Villalonga ençà, s'associen a la seva representació literària; una càrrega que podria ser un camí per obrir fissures en els marcs conceptuals que han determinat durant dècades l'aproximació a la literatura de les Illes. És potser en aquest primer bloc on es fa més evident una mancança d'aquest monogràfic i és l'absència d'estudis que tinguin en compte no només els vincles i les diferències entre les quatre illes, sinó l'especificitat dels desenvolupaments menorquins i pitiüsos. Sense que serveixi d'excusa, cal dir aquí que, tot i que la demanda de col·laboracions es plantejà posant incís en la necessitat de proposar en la mesura en què fos possible anàlisis que tinguessin en compte els productes culturals de totes les illes, alguns dels col·laboradors —i independentment de la seva procedència— han acotat l'àmbit d'estudi a Mallorca. Només l'article de Dominic Keown, que revisa les implicacions polítiques i culturals de l'ús de Formentera com a escenari cinematogràfic, aporta diversitat a un índex on alguns dels articles que limiten el seu camp de visió a la illa major. Així ocorre, per motivacions òbvies, en la meua anàlisi sobre la representació d'una imatge de Palma com a ciutat "mòbil" o "calmada", que tanca aquest primer bloc.

En el segon bloc, titulat "Xarxes, experiències i espais de mediació globals i locals" reunim assajos que analitzen la construcció d'una idea local i la seva projecció en un marc global des de plantejaments molt diversos, com són el de la reformulació contemporània de les tradicions considerades "populars" i la seva capacitat de contribuir al teixit social en l'article ben fonamentat metodològicament d'Antoni Vives, o en la construcció d'una imatge per a la promoció turística que estudia Jose Igor Prieto prenent en consideració tant els mecanismes de projecció d'una imatge de les Illes com la rellevància de la traducció lingüística i cultural en la seva formalització. Incloem també en aquest apartat dos estudis més concrets: Maria Magdalena Alomar inventaria la presència del teatre estranger representat a Mallorca i Tònia Coll proposa una lectura de la dimensió local i global en l'obra del pintor Miquel Barceló.

Per acabar, el tercer bloc, “Societat, cultura i canvi”, inclou quatre panoràmiques des de diferents perspectives de les ciències socials que complementen i serveixen de marc de les anàlisis culturals d’aquest monogràfic, i que esperam que siguin d’utilitat per tot aquell qui vulgui aproximar-se a la cultura de les Illes des d’una mirada que, lluny dels estereotips i els llocs comuns, parteixi de les dades, de les interpretacions i de la bibliografia més recent. Els vincles entre urbanisme i medi ambient que han determinat plenament la política contemporània illenca són resseguits amb exhaustivitat en l’article d’Ivan Murray, Macià Blàzquez i Joan Amer. La mateixa voluntat panoràmica, la trobam en els articles de David Ginard, sobre la historiografia sobre la Guerra Civil i el desenvolupament d’una determinada “memòria històrica” al respecte, i al de Joan Melià i Doro Ballerman, que analitzen la situació sociolingüística fent incís especialment en la percepció dels nousvinguts al respecte de les possibilitats de la llengua catalana de funcionar com a llengua d’acollida. Per tancar el monogràfic, Joaquín Valdivielso estudia l’articulació d’un discurs particular que en les darreres dècades, i en paral·lel a l’evolució del turisme, ha vinculat el medi ambient, la identitat i el territori.

La lectura en conjunt de tots els articles del monogràfic posa de manifest algunes línies de confluència que ens poden fer reflexionar sobre quins són els camps d’anàlisi més rellevants en l’estudi de la cultura i la societat de les illes Balears, és a dir, sobre quins aspectes de la cultura illenca contemporània criden més l’atenció de la crítica però també sobre quins són els àmbits en què la crítica feta sobre o des de les Illes pot aportar mirades noves als diferents camps de coneixement a què es vinculen les col·laboracions aquí reunides. Entre aquests, destaquen els canvis en la relació simbòlica entre identitat i territori, els vincles complexos entre política i medi ambient, i o la incidència d’aquests canvis i vincles en les representacions artístiques o literàries. Identificam, també en diverses de les col·laboracions que reunim, la voluntat d’investigar la formació del tòpic associat a allò “illenc” —la calma, la resistència al canvi, l’aïllament— com a mecanisme per intentar mostrar-ne la ficcionalitat o, senzillament, per constatar el procés a partir del qual aquest mateix tòpic —sovint vinculat a la comercialització turística de les Illes com a escenari

vacacional— s’ha convertit en heteroimatge i autoimatge. En alguns articles, la problemàtica que ens plantejam com a camp d’estudi acaba contaminant el llenguatge crític i modificant els usos del llenguatge acadèmic amb traces que potser la crítica més convencional consideraria *dialectals*, sense tenir en compte que la mateixa percepció del que és *dialectal* implica un centre neutre i no problemàtic que, en realitat, sol ser un pur miratge, una abstracció. No crec que la diversitat d’usos i registres que detectareu en les diferents col·laboracions —tant pel que fa al llenguatge crític com pel que fa a qüestions de normativa que un temps havien provocat debat (posem per cas: l’ús de l’article salat en els topònims)— hagi de ser entesa aquí com un signe d’incoherència sinó com un indicatiu significatiu en l’àmbit d’anàlisi que plantejam: el de la complexa definició del local i del global, del que és *propi* i d’allò que és *apropiat*.

Qui consulti aquest monogràfic a la recerca d’una panoràmica global sobre la cultura illenca hi trobarà nombroses mancances. Entre aquestes, podrien haver omplert alguns buits de l’índex que presentam un estudi del mercat cultural de les Illes, una anàlisi de la construcció d’una idea difusa de “balearitat” o de “mediterraneïtat” o una reflexió sobre la posició crítica de la literatura feta “a les Illes” en el marc de la historiografia literària catalana. Esperam que aquestes mancances puguin servir com a invitacions a obrir nous espais de diàleg en un món, el de la recerca en cultura catalana contemporània, que, per actualitzar-se, potser necessita contagiar-se de la permeabilitat que invocam en el títol d’aquest monogràfic i convertir-la no només en un camp d’estudi comparatiu —el dels contactes, les mescles, les apropiacions, els préstecs i les seves implicacions— sinó també en una actitud crítica, la del qui resta obert als discursos d’altri i mira d’aplicar-los o contradir-los, de discutir-los o de millorar-los des de les fronteres —més o menys aquoses— de seva pròpia posició crítica.